

Dr Kezun Perović¹

EPIZOOTIOLOŠKA SITUACIJA GOVEDE KUGE (ČUME ROGATE STOKE) (Iz historije crnogorskog veterinarstva)

Veliki pomor goveda koji su izazvale epizootije govede kuge u cijeloj Evropi i oko crnogorskog prostora 1711, 1714, 1831, 1835, 1848, 1849, 1850, 1862, 1870, 1871. godine, neminovno nijesu zaobišle ni njega, što vidimo iz naročito velikog straha naroda od pojave ove bolesti, velike opreznosti i angažovanja državne vlasti i preduzetih veterinarsko-policijskih mjera primjenjenih krajem osme decenije prošlog vijeka.

Veliki pomor goveda od govede kuge u turskoj Albaniji krajem 1830. i tokom 1831. godine, izazvao je opravdan strah u Crnoj Gori, pa iz ovog vremena imamo sačuvanu naredbu (DM. br. 203) iz 1831. godine vladike Petra i o uspostavljanju sanitarnog kordona prema turskoj Albaniji u kojoj se od pograničnih glavara zahtijeva da zatvore granicu i zabrane svaku trgovinu, promet stoke i odlazak Crnogorcima na skadarski i podgorički pazar „...jer kužna bolest goveda uveliko vlada.”

Krajem 1831. godine Njegoš uvjerava kotorskog poglavara Martinelija (NJ. P. br. 55, 75, 1951. godine) da nigdje u Crnoj Gori nema „kužne bolesti govede”, radi koje je Austrija na granici prema Crnoj Gori ustanovila kontumaciju i zabranila svaki promet stoke, trgovinu i odlazak Crnogorcima na primorske pazare.

Godine 1835. komesar Martineli traži od Njegoša detaljniji izvještaj (NJ. P. br. 416-417, 1951. godine) „o kužnoj bolesti govedoj”, što će biti upozorenje mladom vladaru da odmah uspostavi sanitarni kordon prema turskoj Albaniji naređujući pograničnim kapetanima da najstrože paze i zabrane svaki promet, trgovinu i odlazak Crnogorcima na turske pogranične pazare.

Svojim pismom od 24. I 1850. (Iz. knj. I, sv. 3-4, 1948. godine) okružni kotorski kapetan upozorava Njegoša da mora izvršiti hitno zatvaranje granice prema Crnoj Gori i ustanoviti kontumaciju bez obzira na posljedice i traži detaljan izvještaj o govedoj kugi koja vlada u Crnoj Gori od decembra 1849. godine.

Zavodjenjem strogih veterinarsko-policijskih mjera u Zapadnoj Evropi goveda kuga je potiskivana prema Istoku, tako da je 1879. godine imamo u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Novopazarskom sandžaku i ostalim djelovima Turske, pa iz ovog vremena nailazimo na sačuvani telegram (MUD. UO. br. 145) od 2. II 1879. godine ministra unutrašnjih djela vojvode Maša Vrbice turskom kapetanu na granici prema Hercegovini (Grahovo) Memed Askovu, u kome ga upozorava:

„... ako nadete da je ta obuća od bolesne govede odmah je daj zakopati ili je zatvori dok preprodatelj obuće donesu svjedočanstvo da je obuća od zdrave govede. Preko granice kudijen nikšićani prolaze zaustavi svako prenošenje govede kože i raskrojene obuće u našu granicu.”

¹ Dr Kezun Perović, naučni saradnik, Poljoprivredni institut - Veterinarski zavod, Podgorica

Nova obavještenja o pojavi govede kuge u vidu telegrafskih izvještaja od okružnih kapetana stižu iz Bijele - šavničkog kraja (MUD. UO. br. 171), područja prema Novopazarskom sandžaku - bjelopoljko područje (MUD. UO. br. 378), Andrijevice i Berane (MUD. UO. br. 282), Bara (MUD. UO. br. 422, 424), znači iz mjesta duž zapadnih, sjevernih i jugoistočnih djelova zemlje gdje vlasti nastoje da izolacijom takvih mjesta, prekidanjem svakog kretanja stanovništva, pa čak i odlaska naroda u crkvu i djece u školu van zaraženog područja, zabranom trgovine, postavljanjem strogih straža duž zaraženih mjesta ograniče zarazu na periferiji zemlje odnosno duž graničnog područja prema Turskoj i Austriji.

Iz telegrama kapetanu njeguškom (MUD. UO. br. 1/203) iz 1879. i telegrama (MUD. UO. br. 968) od 24. V 1879. godine, koji su uputili vlasnici volova iz nekih djelova stare Crne Gore koji su prezimili u primorju sa molbom da ih povrate nazad u Crnu Goru, jer bolest goveda u Boki, Konavlima i Dubrovačkoj župi jenjava - ukazuje na njenu prisutnost u primorskom pojasu tokom 1879. godine.

Iste godine (MUD. UO. br. 442) dr Lukačević izvještava iz Motora crnogorsko Ministarstvo unutrašnjih djela da je bolest u Boči prestala i da mogu Crnogorci povratiti nazad prezimljene volove.

Austrija je preduzimala stroge veterinarsko-policijske mjere u primorskom pojasu, Bosni i Hercegovini redovno obavještavajući Crnu Goru o kretanju i stanju zaraze na svojoj teritoriji, preduzetim mjerama i efektima tih mjera, dok je sa Turskom bilo sasvim drukčije, naročito od pravca Novopazarskog sandžaka, pa u telegramu kolašinskom kapetanu B. Božoviću (MUD. UO. br. 378) 1879. godine ministar unutrašnjih djela V. Vrbice navodi se:

„... dobro gledaj da sve što se događa u Novopazarskom sandžaku doznaš i da mi sve javiš“... dobro razaberi kako stoje sa govedom kugom, gdje i kudijen je ima duž naše granice.”

Naredbom ministra unutrašnjih djela (MUD. UO. br. 177) 1880. godine, zahtijevalo se da svi kapetani tačno izvijeste o stanju govede kuge u knjaževini i duž granice, koliko je stoke od nje uginulo i koliko ima vremena od kada je goveda kuga nastala, što neosporno ukazuje i na njen prodor u unutrašnjost zemlje, što se može vidjeti i iz nekoliko izvještaja Ministarstvu unutrašnjih djela (DAC. MUD. UO. br. 1659, 1707, 1975, 1992; DAC. MUD. br. 148, 319, 648, 819) sa područja Nikšića, Nikšićke župe, Zagarčja, šireg područja Bjelopavlića i Crmničke nahije, pa ministar unutrašnjih djela (MUD. UO. br. 3545/3) 1880. godine, izdaje okružnicu svim kapetanijama u zemlji u kojoj se navodi:

„... Svim objavljujem da se je u unutrašnjosti knjaževine prenijela goveda kuga..... i da je na sva sela gdje je ima stavljen strogi kontumac.

Pored ovoga naređujem i vama:

I - Da objavite svakom domaćinu vaše kapetanije da bistro pazi na zdravlje svoje govedi i ostale životinje i čim bi se što neobično pojavilo ti ćeš preduzeti prema njegovom saopštenju nužne mjere.

II - Ako bi se pojavila bolest u koju kapetaniju koja se sa tobom graniči, postavi na granici tvoje kapetanije uzduž okružene sigurne straže i naredi da se goveda i ostala stoka tvoje kapetanije na hiljadu (1000) metara do granice kapetanije ne približuje.

III - Trgovci koji bi gonili goveda i htjeli preći preko tvoje kapetanije, prede nego što im ti odobriš proći, ispitaj i dobro se uvjeri od kuda su goveda, i ako budu iz zdravih mjesta i gonjena do tvoje kapetanije svuda zdravim mjestima i ako gonitelji govedi budu imali pisana svjedočanstva od kapetana iz koje je kapetanije krenula su pomenuta goveda i od kapetana preko čijih su kapetanija pregonili ista, takvijem goniteljima govedi daj i ti biljet zdravstvenosti i neka dalje gone kud su prošli.

Ako se pak uvjeriš da su pomenuta goveda iz okružnog mjesta ili ako su prelazila preko okuženih mjesta zaustavi ih na isto mjesto i postavi straže oko njih, daj im nabaviti trave i vode i drži ih u tom stanju za 25 dana.

Ako se za pomenuto vrijeme ne bi kakav slučaj pojavio goveda će se moći pustiti na slobodu.

Ako bi se kužni slučajevi pojavili, neka ostanu goveda na istom mjestu dok pokrepaju ili ozdrave. Za zdrava smatrati će se ona goveda koja budu živa četrdeseti dan iza posljednjega slučaja.

- IV - Trgovac koji bi imao drskosti iz okuženih ili preko okuženih mjesta goveda na granicu tvoje kapetanije doznati, dužan je platiti sve troškove koji bi se učinili oko njegovih govedi, za čuvanje, ranu i sve druge troškove koji bi se učinili tim povodom dok se god ona za zdrave priznaju i na slobodu pušte, ili dok pokrepaju, suviše trgovac biće utamničen.

Ovo važi kako za trgovce, tako i za sve druge koji bi imali drskost progoniti iz okuženih ili preko okuženih u zdrava mjesta.

- V - Ako bi se slučajno u tvojoj kapetaniji pojavila goveda kuga upravljaj se po sljedećoj naredbi:

- a) mjesto u kome se slučaj govede kuge najprije javi odmah istog časa ograniči i postavi kontumaciju pod jakom i sigurnom stražom;
  - b) od granice okuženog mjesta udalji približavanje zdravih govedi 1000 metara;
  - v) za zdravu češ smatrati ona goveda koja se nijesu prije 25 dana približavala i mijesala sa onim govedima u kojima se kužni slučaj pojavio.
  - g) govedo kad krepka ukopajte ga cijela sa kožom duboko u zemlju 3-4 lakta;
  - d) za ukopnicu govedi nadite najzagrađenije mjesto gdje je duboka zemlja i de nije na mah ulasku govedi, postavite na tom mjestu znak na kakvom vidnom drvetu kojega ćete nasred ukopništva podići i objaviti svakom da se niko ne smije približavati s govedima na 1000 metara daljine, do pomenutog znaka de se goveda napasaju barem za jednu godinu, pošto se kuga istrijebi i posljednje govedo bude u tom mjestu ukopato;
  - e) one koje odredite da goveda kopaju ako se bolest pojavi nadite im po jedne kakve mu drago stare haljine koje će obući onda kada pođu da krepalo govedo ukopaju i koje će svući kad ukop svrše, ostavljati ih na istom mjestu de su ih obukli, dobro se ispolivati vodom i potom obući svoje obične haljine;
- Ova se naredba ima u potpunosti u svojoj tačnosti izvršiti i tim će se goveda bolest ako se pojavi ograničiti u unutrašnjosti, to je jedini i najbolji lijek.

Ako ovu naredbu ne bi potpuno izvršavao u slučaju pomenute bolesti, ona će se u vašu kapetaniju rasprostrijeti i veliku nesreću narodu doprinijeti, za koju nesreću ćete vi biti bez ikakvih izgovora odgovorni, zato što smo mi bili uvjereni ako strogo budeš izvršavao više navedene tačke, ne samo da češ bolest ograničiti kad se pojavi nego češ je i uništiti.

Štale, konobe, pojate i sva mjesta na koja bi okužena goveda krepavala dok prestanu krepavati, treba ta mjesta dobro uzčistiti i klakom obijeliti, kao i otvorene torine i ograde de se klakom ne može pomoći treba zabraniti za jednu godinu pristup govedima.

Pošto ove naredbe narodu obnarodujete ako bi ko protivno istoj postupio globite ga od 10-300 fiorina po važnosti prestupa. Kad bi se pojavila goveda kuga u susjednim državama koje nas okružuju, a u blizini crnogorske granice, pogranični kapetani obavezni su uzduž granice kapetanije postaviti jake i sigurne straže da se bolest u unutrašnje krajeve ne unese, trgovci ili ma kakvi seljaci podanici susjednih država koji bi pokušali pregoniti iz bonih krajeva goveda u našu zemlju, stijema ćete postupiti isto kao i sa crnogorskim po

danicima po smislu ove naredbe, i oni će podnositi sve one ovdje propisane kazne i terete kao i crnogorski podanici.

Tako isto stavlja se u dužnost onim kapetanima koji su uzduž granice susjednih država kad bi se u njihovim kapetanijama pojavila goveda kuga do istog časa kako ovom ministarstvu tako i dotičnoj prekograničnoj vlasti o pojavi govede kuge dostavi, stavljaajući je tijekom u opreznost.

Svakojem kapetanu naređuje se da svakih 15 dana ovo ministarstvo izvijesti ima li u njegovoj kapetaniji govede kuge ili ne ili ako ima da tačno objasni u kakvom je stepenu.

Ova naredba ostaje punovažna dok god bi se drugom, bolje udešenom za čuvanje zdravlja govedu zamijenila.

Njegovo Visočanstvo knjaz Nikola i naš preuzvišeni gospodar pažljivo će pratiti tvoj rad u izvršenju ove naredbe i ako se uvjeri da je sve od vaše strane činjeno što se moglo činiti na uništenju pomenute bolesti, ja vas mogu uvjeriti da će ti se izjaviti od Njegova Veličanstva zahvalnost za revnosnu službu.

Čim ovu naredbu primiš odgovori mi tvojim pismom jesi li je potpuno razumio."

Važno je i interesantno navesti da je ovo prvo potpunije u pisanoj formi pronađeno uputstvo o suzbijanju zaraza odnosno govede kuge, radi čega njegovu sadržinu u cjelosti navodimo i to četiri godine prije prijema prvog marvenog ljekara u državnu službu i deset godina prije stupanja na snagu Sanitetskog zbornika u kome je jedno čitavo poglavlje njegov tvorac posvetio govedoj kugi.

To nesumnjivo ukazuje na velike gubitke koje je nanijela osamdesetih godina govedarstvu Crne Gore, kao i na njenu prisutnost u susjednom turskom carstvu - mada više pomjerenu na istok, prije svega zaslugom veterinarske službe Austro-Ugarske i Srbije.

Da bi se stalno na put širenju govede kuge kada je već u zemlji osim onoga što je već predviđeno u Sanitetskom zborniku iz 1891. godine, strana 49, 50, 51, 52, 53, 54, članovi od 1-7, Veterinarsko-policijskih mjera borbe protiv stočnih zaraza uopšte, naređivane su još i sljedeće mjere predviđene Sanitetskim zbornikom (Sz. str. 57, 58, 59, 60, 61, 62, čl. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12) iz 1891. godine:

- vlasnik je trebao da se svojski stara o pravilnoj ishrani, njezi i smještaju svojih životinja;

- pooštavan je nadzor nad prodajom mesa u gradu i selu;

- bila je podvrgnuta oštrom nadzoru kupovina i prodaja na pazarima, lica koja su se time bavila kao i kretanje stoke putevima na suhu i prevozu vodenim putem;

- mesarima je strogo zabranjivano držanje stoke za klanje zajedno sa stokom za priplod i domaće potrebe;

- niko nije smio novokupljeno grlo bez pitanja kmeta ili sela na opštinsku pašu izgoniti;

- u prisustvu komisije koju su sačinjavali predstavnici upravne vlasti i marveni ili humani ljekar ubijena su sva oboljela i sumnjiva grla, odnosno sva ona grla koja su sa oboljelim grlom bila u dodiru, a to se radilo sa manjim brojem koza i ovaca, što nije bio slučaj sa velikim stadom koje se tada dijelilo u manje krдове i držalo 10-20 dana pod strogom nadzorom;

- jama grobnica nije se smjela dugo godina otvarati bez dozvole vlasti;

- meso grla koja su kao sumnjiva ubijena, a ljekarskim pregledom nađena kao zdrava, moglo se po dozvoli komisije za zaraze potrošiti ali samo u tom mjestu, a ne van njega;

- koža takvih grla odmah je potapana u rastvoreni kreč radi dezinfekcije poslije čega se mogla koristiti, a sa izuzetkom ovog slučaja svaka druga koža uginulih ili ubijenih životinja nije se smjela skidati sa leša;

- ukoliko bi se goveda kuga pojavila na parobrodu ili lađi kod prevoženja stoke morskim putem morala se istaći karantinska zastava, pa su takve brodove lučke vlasti iz Bara usmjeravale u karantinsku luku Valdanos na ušću rijeke Bojane u Jadransko more (crnogorska luka za karantimiranje brodova) gdje su preduzimane neophodne mjere koje su važile i na suhu;

- smatralo se da je zaraza prestala 25 dana poslije posljednjeg uginuća ili ubijanja, ako nije bilo više novih slučajeva oboljenja a izvršeno je temeljno čišćenje i dezinfekcija (Sz. str. 62, 1891. godine).

Okružni (oblasni) marveni ljekar bio je obavezan izaći na teren i konstatovati stručnim pregledom stoke u zaraženom krugu da je stoka zdrava o čemu je obavještavao Ministarstvo unutrašnjih djela - Sanitetsko, odnosno Privredno odjeljenje koje je zatim naređivalo prestanak obaveze sprovođenja mjera u cilju suzbijanja govede kuge - zaraze.

U 1880. i 1881. godini bolest se proširila po skoro čitavoj Crnoj Gori sa naročito izraženim gubicima u središnjem dijelu zemlje, gdje se najprije pojavila u piperškom području na bogatom pasištu Velje Brdo gdje je bio radi ispaše sakupljen veliki broj goveda.

Jedan broj vlasnika stoke, i pored strogih karantinskih mjera da bi „spasili“ svoja goveda, napustili su sa njima pasište i raznijeli zarazu na šire područje centralnog dijela zemlje.

Okružni kapetan o tome izvještava ministra unutrašnjih djela (MUD. UO. br. 1) 25. iv 1881. godine, navodeći još i to da je svakog prestupnika kaznio novčanom kaznom od 50 fiorina i strogim zatvorom u trajanju od dva mjeseca.

Austrijske vlasti - Kancelarija i carsko-kraljevske misije na Cetinju, obavještava crnogorsko Ministarstvo unutrašnjih djela (MUD. UO. br. 196) 9. II 1881. godine da je goveda kuga u zborničkom i fočanskom kraju prestala, a pod brojem 666/2, MUD. UO. 1881. godine, da je još ima u Bosni i Hercegovini u selu Trnovu sarajevskom i Tadića hanu travničkom kotaru.

Pošto je veći dio kolašinskog područja ostao nezahvaćen govedom kugom, ministar unutrašnjih djela obavještava okružnog kapetana u Kolašinu (MUD. UO. br. 175) početkom 1881. godine da u prijepoljskom i pljevaljskom kraju (Novopazarski sandžak) vlada goveda kuga i naređuje mu:

„... uvedi hitno nužne mjere da se ne bi bolest unijela u tvoj kraj i redovno me izvještaj o naređenim mjerama i stanju stoke.“

Poslednji slučajevi govede kuge pominju se početkom 1882. godine (MUD. Uo. br. 2034) u pograničnom dijelu zemlje prema Novopazarskom sandžaku, kao i u upozorenju ministra unutrašnjih djela početkom 1883. godine (MUD. Uo. br. 317) okružnim kapetanima duž sjeverozapadnih granica zemlje prema Bosni i Hercegovini, koji se upozoravaju da u njoj vlada goveda kuga u bijeljinskom kraju

„... i da budno paze na granicu i ne dozvole nikakav prelazak stoke i šverca kože“.

Što upućuje na zaključak da je u 1882. godini epizootija govede kuge u Crnoj Gori bila potpuno prestala.

Interesantno je napomenuti upozorenje austrijskog poslanstva na Cetinju (MUD. UO. br. 2785) 1897. godine crnogorskom Ministarstvu unutrašnjih djela da obrati pažnju na promet stoke i proizvoda i istočnu granicu prema Turskoj, jer u njenom dubljem evropskom dijelu vlada goveda kuga, a nešto kasnije i zahtjev te iste diplomatske misije (MSP. br. 1040/1) 1897. godine, da joj se dostavi

„... kakve je mjere Crna Gora preduzela protiv govede kuge koja vlada u izvjesnim provincijama Turske“.

Crnogorsko Ministarstvo spoljnih poslova dalo je odgovor pozivajući se na naredbu (MSP. 1859/1040/2) od septembra 1897. godine, upućenu svim pograničnim kapetanima kojom je bio zabranjen svaki uvoz krupne i sitne stoke, sirove i suve kože, sirovog i suvog mesa, loja, sira, maslaca i dr. napominjući da ova naredba još uvijek stoji na snazi i da se nje najstrožije pridržavaju sve crnogorske vlasti, a ovaj odgovor predstavlja ujedno i posljednji pronađeni dokumenat koji se odnosi na ovu stočnu zarazu.

Skraćenice iz teksta

Nj. P	.....	Njegoševa pisma
DAC	.....	Državni arhiv Cetinje
MUD	.....	Ministarstvo unutrašnjih djela
UP	.....	Upravno odjeljenje (MUD)
MSP	.....	Ministarstvo spoljnih poslova
Sz	.....	Sanitetski zbornik (1891)
Iz	.....	Istorijski zapisi